

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В.Р. Міляєва

доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Навчально-наукового центру розвитку персоналу та лідерства,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6107-2778>
v.miliaieva@kubg.edu.ua

І.П. Калюжна

молодший науковий співробітник Навчально-наукового центру розвитку персоналу та лідерства,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9347-8684>
i.kaliuzhna@kubg.edu.ua

Міляєва В.Р., Калюжна І. П. Особливості психологічно-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників. У статті розкрито основні аспекти ефективного психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, як процесу формування внутрішньої готовності до здійснення професійного вибору. Описано психолого-педагогічний супровід спрямований на формування та розвиток внутрішніх психологічних чинників професійного самовизначення у таких напрямках: психопрофілактика (для внутрішньої актуалізації чинників професійного самовизначення), психодіагностика (для виявлення рівня їхньої сформованості); психокорекція та розвиток (для забезпечення їхнього розвитку). Зазначено компоненти батьківської компетентності (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний) щодо професійного самовизначення старшокласників та три основні стратегії (імперативна, маніпулятивна, розвиваюча), які зазвичай проявляються в діяльності педагогів і можуть впливати на професійне самовизначення учнів. Представлено модель психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників. Описано три напрями роботи: психодіагностика, психокорекцію та розвиток, психопрофілактика через активну спільну взаємодію основних суб'єктів освітнього середовища: адміністрації, педагогів, психолога, соціального педагога, учнів, батьків.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, батьківська компетентність, професійне самовизначення старшокласників, суб'єкт-суб'єктна стратегія впливу педагогів на старшокласників.

Miliaieva V.R., Kalyuzhna I.P., The particularities of psychological and pedagogical support of professional self-determination of high school students. The main aspects of effective psychological and pedagogical support of professional self-determination of high school students are revealed in the article as a process of formation of internal readiness for making professional choice. The psychological factors of professional self-determination of the upper pupils are distinguished: at macro-, meso- and micro levels. The experience in providing the development of these psychological factors is presented and important conclusions are substantiated in the recommendations, elaborated training program, which was implemented with 10th grade pupils. The article describes psychological and pedagogical support aimed at the formation and development of internal psychological factors of professional self-determination in the areas of: psychoprophylaxis (for internal actualization of factors of professional self-determination), psychodiagnostics (to identify the level of their formation); psychocorrection and development (to ensure their development). As professional self-determination of a person cannot be carried out in isolation from family or school life, it is concluded, that support includes interaction of all participants in the educational environment (administration, teachers, parents, students). The components of parental competence (motivational, cognitive, activity) regarding the professional self-determination of high school students are identified. Three main strategies (imperative, manipulative, developing), which are usually manifested in the activity of teachers and can influence the professional self-determination of students, are presented as well. The model of psychological and pedagogical support of formation of professional self-determination of high school students is regarded. Three directions of work – psycho-diagnostics, psychocorrection and development, psychoprophylaxis through active joint interaction of the main subjects of the educational environment are shown in the article.

Keywords: psychological and pedagogical support, parental competence, professional self-determination of high school students, subject-subject strategy of influence of teachers on high school students.

Постановка проблеми. В сучасній освіті професійне самовизначення перетворюється на завдання, до вирішення якого молода людина повертається неодноразово. Адже відбуваються зміни на ринку праці та відповідно трансформується освітній простір. Через стрімкий розвиток техніки та інформаційно-комунікаційних технологій передбачити, які професії будуть актуальними у майбутньому – вкрай складно. Отже, з’являються нові та зникають застарілі напрями підготовки здобувачів вищої освіти. Враховуючи вище сказане, ми вважаємо, що в сучасних реаліях професійне самовизначення буде тривати впродовж всього життя.

Нагальною потребою суспільства сьогодні є така людина, яка може свідомо та самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність, вільно мислити та бути постійно готовою до змін усвідомлюючи себе як суб’єкта власної життєдіяльності.

Здійснюючи вибір професії старшокласники можливо вперше, але не в останнє, потрапляють у ситуацію необхідності здійснення самостійного та свідомого професійного вибору. Відповідно вкрай необхідним завданням профорієнтаційної роботи стає формування внутрішньої готовності здійснювати вибір. Тому особливої актуальності набуває необхідність надання ефективної профорієнтаційної допомоги старшокласникам в межах психолого-педагогічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки вітчизняних дослідників щодо вивчення аспектів профорієнтації засвідчують досить різні погляди на сутність цього процесу: формування образу «Я - майбутній професіонал» у старшокласників у процесі професійної орієнтації (М. Бех); розвиток мотивації професійного вибору (Є. Павлютенков); підготовка учнів до свідомого вибору професії (Н. Шевченко); структурування та виділення когніцій процесу професійного вибору (В. Чебишева, Б. Федоришина) тощо.

Психолого-педагогічним та організаційним основам підготовки молоді до вибору майбутньої професії присвячено праці П. Атутова, С. Батишева, О. Вітковської, Ю. Гільбуха, Є. Клімова, Г. Костюка, В. Мадзігона, В. Рибалки, В. Синявського, Б. Федоришина, С. Чистякової, М. Янцура. Проблема психолого-педагогічного супроводу професійного вибору майбутнього педагога була предметом дослідження: Е. Барбіної, О. Васильєвої, Н. Міцкевич, В. Савицької, Л. Сущенко.

Метою нашої публікації є визначення основних аспектів ефективного психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, як процесу формування внутрішньої готовності до здійснення професійного вибору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективний психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників має сприяти формуванню внутрішньої готовності людини здійснювати професійний вибір впродовж всього життя, адже сучасні реалії пророкують постійні зміни, особливо в світі професій.

О. Малина розглядає психолого-педагогічний супровід, як систему професійної діяльності психолога, спрямовану на створення соціально - психологічних умов для успішного психологічного розвитку підростаючої особистості в ситуації реальної педагогічної взаємодії в закладах освіти (Малина, 2008).

Складовими психолого-педагогічного супроводу вважають процеси психологічної та педагогічної підтримки, допомоги з боку «супроводжувачих» педагогів, психологів, наставників, консультантів (І. Дубровіна, О. Газман, В. Слободчиков, А. Мудрик та ін.) [7].

Реалізація психологічного супроводу традиційно відбувається у таких напрямках: психопрофілактика, психодіагностика, психокорекція та розвиток [1].

Суть психопрофілактичної роботи полягає в попередньому впливі на учнів, підвищенні знань, які забезпечують гармонічний розвиток особистості школяра.

Психодіагностика - дає можливість отримати необхідну інформацію про учня, його розвиток, потенціальні можливості, потреби, емоційні переживання, життєві цінності, труднощі. Завдяки діагностичному матеріалу можна прогнозувати певні явища, процеси в класі, колективі, запобігти певним негативним проявам, формувати подальші стратегії роботи з даною категорією досліджуваних [1].

Психокорекція передбачає активний вплив на процес формування особистості і збереження індивідуальності. Даний вид роботи здійснюється на основі діагностичних даних. Завдяки корекційно-розвивальним заняттям корегуються прояви певних небажаних (негативних) явищ, здійснюється вплив на особистість учня з метою розвитку психологічних чинників професійного самовизначення. Такі

заняття можуть проводитись у індивідуальній або груповій формі. Кожен із зазначених напрямів є підготовкою до наступного і, певною мірою, продовженням попереднього [1].

Важливими є системність та цілеспрямованість психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в єдності всіх напрямів діяльності через активну спільну взаємодію основних суб'єктів освітнього середовища: адміністрації, педагогів, психолога, соціального педагога, учнів, батьків.

Проведене нами дослідження за темою: «Розкриття та розвиток потенціалу особистості в умовах шкільного середовища як інструмент індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації старшокласників» протягом 2013-2017 рр. на базі школи I-III ступенів №286 м. Києва (наказ Департаменту освіти і науки, молоді та спорту від 30.10.2013 № 814). Дозволило зробити припущення про те, що спроможність людини здійснювати професійне самовизначення впродовж всього життя забезпечується внутрішніми психологічними чинниками, які формуються під час навчання в старших класах школи. Сукупність психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників має не лінійний, комплексний характер. Вказані чинники проявляються і можуть бути структуровані на трьох основних рівнях:

1) на макрорівні – в інтеграції у світове співтовариство (формування глобального ринку праці); утвердженні громадянського суспільства; збалансованому державному розвитку; актуальних потребах держави у кадрах; престижності (не престижності) професії;

2) на мезорівні – в сприятливому впливі батьківської родини (за Т. Кравченко); розвиваючій суб'єкт-суб'єктній стратегії впливу шкільного середовища.

3) на мікрорівні – чинник «актуалізовані мотиви» проявляється через внутрішньо індивідуально-значимі мотиви; чинник «актуалізовані ціннісні орієнтації» проявляється через можливість реалізації цінностей у цікавій роботі; чинник «достатній рівень розвитку вольової регуляції особистості» проявляється через високий рівень розвитку наполегливості та високий рівень розвитку вольової регуляції особистості; чинник «локус контролю» проявляється через інтернальний локус контролю; чинник «достатній рівень сформованості розвитку рефлексивності» проявляється через середній та високий рівень розвитку рефлексивності.

Зазначені рівні було визначено нами за ознакою можливості впливу на формування чинників професійного самовизначення: від мінімального до максимального. Так, до макрорівня ми віднесли чинники, вплив на які може бути здійснено мінімально; до мезорівня – чинники, вплив на які може бути здійснено опосередковано; до макрорівня – чинники, вплив на які може бути здійснено безпосередньо в межах програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників.

Отже, психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників має бути спрямований на формування та розвиток внутрішніх психологічних чинників професійного самовизначення з використанням психодіагностики (для виявлення рівня їхньої сформованості); психокорекції – для забезпечення розвитку; психопрофілактики – для внутрішньої актуалізації чинників професійного самовизначення.

Далі в нашій публікації ми зосередимося на презентації досвіду що до забезпечення розвитку зазначених психологічних чинників, обґрунтуванні важливих висновків - рекомендацій, представленні тренінгової програми, яку було нами розроблено й реалізовано з учнями 10-х класів. В одинадцятому класі на початку року старшокласники вже повинні визначитись зі своєю майбутньою професією, обрати предмети для ЗНО, відвідувати підготовчі курси тощо. Саме тому профорієнтаційна робота зі старшокласниками має відбуватися раніше – в десятому класі. Це перший висновок, яким ми готові поділитися.

Другий важливий висновок - професійне самовизначення особистості не може здійснюватися ізольовано від родинного чи шкільного життя. Тому психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників має включати взаємодію всіх учасників освітнього середовища (адміністрації, педагогів, батьків, учнів).

Третій висновок: вплив сім'ї на вибір майбутньої професії є надзвичайно важливим. Тому крім системної роботи зі старшокласниками потрібно проводити цілеспрямовану роботу з батьками.

Впливу сім'ї на професійне самовизначення старшокласників були присвячені праці Т. Кравченко. Батьки повинні бути достатньо підготовленими, компетентними, аби надати актуальну

допомог Т. Кравченко визначає «батьківську компетентність щодо професійного самовизначення старшокласників – як здатність бачити і розуміти реальну ситуацію, в якій зростає і розвивається дитина, докласти зусиль для її професійної орієнтації у потрібному напрямі на основі знання вікових особливостей, здібностей, через уміння вибудовувати ефективну взаємодію з дитиною на засадах власного досвіду й розуміння спроможностей своєї дитини» [4].

У структурі батьківської компетентності щодо професійного самовизначення старшокласників за Т.Кравченко виділяє такі компоненти:

- мотиваційний (ціннісне ставлення батьків до дитини, її виховання та професійного самовизначення; створення сприятливих умов для розвитку дитини, формування її здібностей до самореалізації та професійного самовизначення);
- когнітивний (знання батьків щодо індивідуальних особливостей своєї дитини; способів організації психологічного комфортної і конструктивної взаємодії; поглиблення обізнаності про власні особливості);
- діяльнісний (вміння на практиці застосовувати психолого-педагогічні знання з метою створення умов для ефективного професійного самовизначення дитини).

В програмі психологічно-педагогічного супроводу важливо забезпечити розвиток усіх трьох компонентів батьківської компетентності. Це забезпечить ефективний вплив сім'ї на вибір майбутньої професії старшокласників.

Четвертий важливий висновок: на процес професійного самовизначення значний вплив здійснюють вчителі, особливо - класні керівники. Саме від них залежить створення сприятливих психолого-педагогічних умов для вірного професійного вибору старшокласників. Виділяються (Г. Ковальов) три основні стратегії, які зазвичай проявляються в діяльності педагогів і можуть впливати на професійне самовизначення учнів. Імперативна стратегія (владна, показова), яка приводить лише до короточасного підкорення з боку учня і не впливає на його глибинні особистісні смисли, переживання [3].

Маніпулятивна стратегія. Педагог розвиває індивідуальні відмінності учня тільки на рівні його можливостей (задатки, здібності, знання, вміння та навички, а не на рівні екзистенціальних властивостей особистості (смислів, переживань, намірів тощо) [3].

Розвиваюча стратегія - суб'єкт-суб'єктна. Тобто відкритий діалог, партнерська взаємодія педагога і учня, що дозволяє педагогу здійснювати вплив на глибинному рівні формування особистості учня (смислів, переживань, намірів тощо) [3].

Саме розвиваюча стратегія взаємодії педагогів з учнями є пріоритетною у процесі проведення профорієнтації, оскільки особистість старшокласника виступає як суб'єкт розвитку, сутність якого полягає у підготовці до самостійного та свідомого вибору професії.

У підсумку хочемо підкреслити, що для того, щоб допомогти старшокласникам у професійному виборі недостатньо лише надати рекомендації про те, яка професія підходить учню, потрібно створити умови в освітньому середовищі, які стимулюють розвиток психологічних чинників професійного самовизначення. Для цього нами було розроблено програму психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, модель якого представлено на Рис. 1.

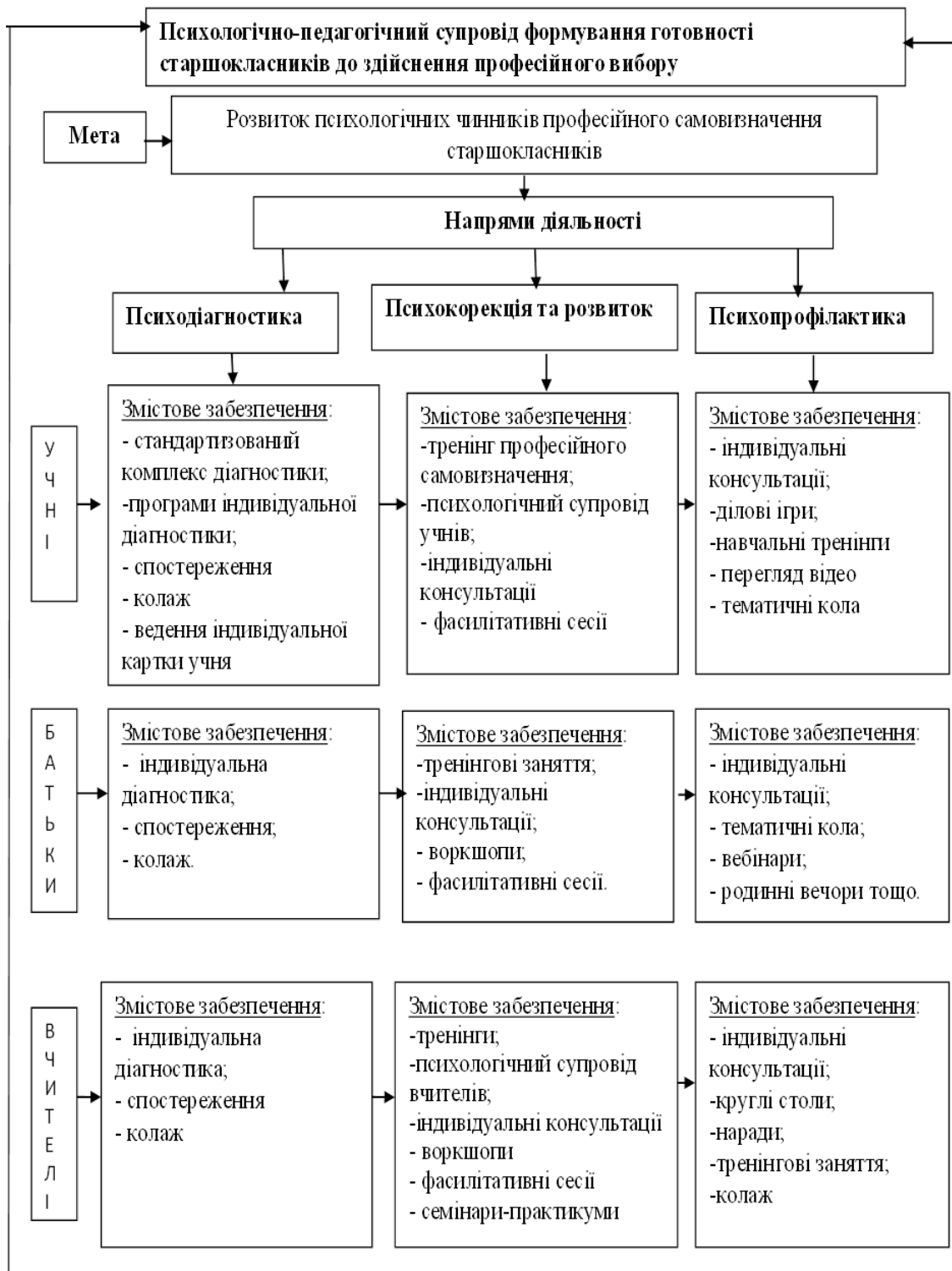

Рис. 1. **Модель психологічно-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників**

Метою програми психолого-педагогічного супроводу є розвиток психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників. Програма включає три напрями роботи: психодіагностику, психокорекцію та розвиток, психопрофілактику. Суб'єкти: учні 10-х класів, батьки, вчителі.

Психодіагностика з учнями включала: стандартизований комплекс методик, програми індивідуальної діагностики, спостереження. Колаж, ведення індивідуальної картки учня.

Психодіагностика з батьками включала: індивідуальну діагностику; спостереження; колаж. Психодіагностика з вчителями включала: індивідуальну діагностику; спостереження; колаж.

Психопрофілактика з учнями включала: індивідуальні консультації; ділові ігри; навчальні тренінги; перегляди відео; тематичні кола. Психопрофілактика з батьками включала: індивідуальні консультації; тематичні кола; вебінари; родинні вечори. Психопрофілактика з вчителями включала: індивідуальні консультації; круглі столи; наради; тренінгові заняття; колаж.

Психокорекція та розвиток з учнями включала: тренінг професійного самовизначення, психологічний супровід учнів, індивідуальні консультації, фасилітативні сесії. Психокорекція та розвиток з батьками включала: тренінгові заняття, індивідуальні консультації, воркшопи, фасилітативні сесії. Психокорекція та розвиток з вчителями включала: тренінги; психологічний супровід вчителів; індивідуальні консультації; воркшопи; фасилітативні сесії; семінари-практикуми.

Кожен із зазначених напрямів є підготовкою до наступного і, певною мірою, продовженням попереднього. На кожному рівні освіти психодіагностика, психокорекція та психопрофілактика відрізняються змістовим наповненням, враховуючи вікові особливості учасників.

Отже, в сучасних реаліях професійне самовизначення буде тривати впродовж всього життя тому профорієнтаційна робота має надати старшокласнику ідеологію, методологію та технологію здійснення вибору та планування своєї професійної кар'єри протягом життя. А психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників має бути спрямований на формування та розвиток внутрішніх психологічних чинників професійного самовизначення, включати взаємодію всіх учасників освітнього середовища (адміністрації, педагогів, батьків, учнів) та здійснюватись у трьох напрямках: психопрофілактика, психодіагностика, психокорекція та розвиток.

Література

1. Асташева А., Бреус Ю., Гулик В., Джикаева Г., Кебас О., Кузьміна В., Лебідь Н., Пістейко О. Федів Ю., Ідея та досвід реалізації соціально-культурного проекту «Включення» / під заг. ред. Бреус Ю., Лебідь Н. – Х.:Влавке; 2015 С. – 148
2. Калюжна, І.П. Тренінг професійного самовизначення/Навчально-методичний посібник/ під наук.ред. В.Р. Міляєвої. - К.:Альфа Реклама, 2019 С. – 80с.
3. Ковалев, Г. А., (1987) Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу [Текст] / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – № 2. – С. 41– 49
4. Кравченко, Т.В. (2013) Психолого-педагогічний супровід формування батьківської компетентності щодо професійного самовизначення дітей старшокласників / Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал Матеріали науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України (3). НАІР, м. Івано-Франківськ, Україна; 2013– С. 236-240.
5. Малина О.Г. Психологічна характеристика типів стилю життя старшокласників./ О.Г Малина // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ - Вип.27; 2008 – С. 91-101.
6. Малина О.Г., Психологічні особливості становлення стилю життя особистості в підлітковому та юнацькому віці/ Автореф. дис. канд. психол. Наук 19.00.07; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; 2009 – 25с.
7. Ососова М.В., (2010) Психолого-педагогіческое сопровождение подростков в системе образовательного процесса// Успехи современного естествознания. - №1; 2010 – С. 74-78.

LITERATURA

1. Astasheva A., Breus Ju., Gulik V., Dzhikaeva G., Kebas O., Kuz'mina V., Lebid' N., Pistejko O., Fediv Ju., Ideja ta dosvid realizacii social'nokul'turnogo proektu «Vkljuchennja»/ pid zag. red. Breus Ju., Lebid' N.H.:Vlavke. 2015 – 148 s.
2. Kaljuzhna, I.P. Trening profesijnogo samoviznachennja/Navchal'no-metodichnij posibnik/ pid nauk.red. V.R. Miljaevoi.-K.:Al'fa Reklama, 2019.-80s.
3. Kovalev, G. A., Tri paradigmy v psihologii – tri strategii psihologicheskogo vozdejstvija / G. A. Kovalev // Voprosy psihologii. 1987 – № 2. – S. 41– 49
4. Kravchenko,T.V. Psihologo-pedagogichnij suprovid formuvannja bat'kivs'koï kompetentnosti shhodo profesijnogo samoviznachennja ditej starshoklasnikiv / Suchasnij vihovnij proces: sutnist' ta innovacijnij potencial Materiali naukovopraktichnoi konferencii Institutu problem vihovannja NAPN Ukraïni (3). NAIR, m.Ivano-Frankivs'k, Ukraïna,2013, s 236-240.
5. Malina O.G. Psihologichna harakteristika tipiv stilja zhittja starshoklasnikiv./ O.G Malina // Visnik HNPU im. G.S. Skovorodi. Psihologija. – Harkiv: HNPU - Vip.27, 2008 – S. 91-101.
6. Malina O.G., Psihologichni osoblivosti stanovlennja stilju zhittja osobistosti v pidlitkovomu ta junac'komu vici/ Avtoref. dis. kand. psihol. Nauk 19.00.07; Nacional'nij pedagogichnij universitet imeni M.P.Dragomanova, 2009 – 25s.
7. Ososova M.V., (2010) Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie podrostkov v sisteme obrazovatel'nogo procesa// Uspehi sovremennogo estestvoznaniya. - №1. S. 74-78